

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Cihâd", I, 14; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 216, 297; İbn Hişâm, *es-Sire*, Kahire 1355/1936, I, 306-307; III, 265; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 641-643; Hemdânî, *Şifâtü Cezireti'l-Ârab* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekvâ'), Riyad 1397/1977, s. 272, 325, 329-330, 334; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 297-299; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 172; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 566-573; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, I, 225-228; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, Kahire 1970, III, 55; Kalkaşendî, *Kalâ'idü'l-cümân* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1402/1982, s. 95, 113-114; a.mlf., *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1405/1984, s. 352; Muhammed Emîn es-Süveydî, *Seba'ikü'z-zeheb fi ma'rifeti kabâ'ili'l-Ârab*, Beyrut 1406/1986, s. 215-216; Bahriye Üçok, *İslâmdan Dönerler ve Yalancı Peygamberler (Hicrî 7-11. Yıllar)*, Ankara 1967, s. 23, 32, 51, 53, 54, 61, 63, 67; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VII, 513; W. Montgomery Watt, *Muhammad at Medina*, New York 1981, s. 36, 78, 81, 87, 91, 93, 106, 237, 350, 367, 377; a.mlf., "Fazâre", *El²* (İng.), II, 873; Kehhâle, *Mu'cemü' kabâ'ili'l-Ârab*, Beyrut 1402/1982, III, 918; Abdülâziz b. Sâlih el-Hilâbî, "Seriyetü Zeyd b. Hârise ilâ Benî Fezâre", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XIII/1, Riyad 1986, s. 61-81; J. Schleifer, "Fezâre", *IA*, IV, 600-601.

MEHMET ALİ KAPAR

FEZÂRÎ, Ebû İshak

(أبو إسحاق الفزاري)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed
b. el-Hâris el-Fezârî
(ö. 188/804 [?])

Muhaddis ve fakih.

Küfe'de doğdu. Dimaşk ve Bağdat'ta bulundu. İçlerinde Süleyman el-Bettî, A'meş, Mûsâ b. Ukbe, Hişâm b. Urve, Humeyd et-Tavîl, Mâlik b. Enes, Evzâî ve Süfyân es-Sevrî'nin de bulunduğu birçok kişiden hadis rivayet etmiş, hocaları Evzâî ve Sevrî'den başka İbnü'l-Mübârek, Abdullah b. Avn el-Harrâz, Abdülmelik b. Habîb el-Massîsî gibi âlimler de ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.

Fezârî Hz. Peygamber'in sünnetine bağlı, bid'atlara karşı olan, iyiliği tavsiye edip kötülüğü önlemede hassas, faziletli bir şahsiyete sahipti. Yahyâ b. Maîn, Nesâî, İclî ve İbn Hibbân onun sika* olduğunda ittifak etmişlerdir. Hârûnürreşîd'in öldürülmesini emrettiği bir zındığın, "Hz. Peygamber adına uydurduğum 1000 hadisi ne yapacaksın?" demesi üzerine halifenin, "Ey Allah düşmanı, Ebû İshak el-Fezârî ve Abdullah b. Mübârek yanında sen kim oluyorsun! Onlar senin söylediklerini ayıklar ve harf harf çıkarırlar" diye cevap vermesi onun Fezârî'nin

ilmine olan güvenini göstermektedir. İbn Hacer, İbnü'n-Nedîm'den naklen müslüman âlimler içinde ilk usturlabı İbrâhîm b. Muhammed el-Fezârî'nin yaptığını söylerken (*Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 153) onu astronomi bilgini Fezârî ile karıştırmıştır. Çünkü İbnü'n-Nedîm bu bilgisi Ebû İshak İbrâhîm b. Habîb el-Fezârî adlı bir âlim için kaydetmektedir (*el-Fihrist*, s. 332).

Ömrünün büyük bir kısmını zamanın serhat şehirlerinden Misis'te (bugün Adana merkez ilçesine bağlı Yakapınar bucağı) geçiren Fezârî burada halkın İslâmî kültürle yoğrulması için büyük gayret sarfetmiş ve 188'de (804) bu şehirde vefat etmiştir. Ancak onun ölüm tarihi olarak Ebû Dâvûd 185 (801), Buhârî 186 (802) ve İbn Asâkir 188 (804) yılını vermektedir.

Fezârî *Kitâbü's-Siyer* adıyla bir eser kaleme almıştır. Kaynaklarda *Kitâbü's-Siyer ve'l-cihâd*, *Kitâbü's-Sire fi dâri'l-harb* ve *Kitâbü's-Siyer fi'l-ahbâr ve'l-ahdâs* adlarıyla geçen ve İslâm devletler hukukuna dair ilk eserlerden olan kitap için İmam Şâfiî'nin, "Siyer (devletler hukuku) konusunda benzeri yazılmamıştır" dediği ve aynı konudaki eserinde onun tertibini esas aldığı söylenir (İbn Hacer, I, 152). Fezârî'den Muâviye b. Amr er-Rûmî'nin (ö. 215/830) rivayet ettiği *Kitâbü's-Siyer* beş bölümden meydana gelmiş olup Fas Karaviyyîn Kütüphanesi'nde (nr. 139) mevcut nüshasının ikinci bölümü 270 (883-84) yılında istinsah edilmiştir. Eser Fâruk Hamâde tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, Kahire 1395/1975, s. 223, 227; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 488; İclî, *es-Sikât*, s. 54; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 23; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 332; Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 253-265; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, I, 209-215; İbn Manzûr, *Muhtâşaru Târîhi Dimaşk*, IV, 113-117; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 167-170; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 539-543; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 273-274; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 151-153; Sezgin, *GAS*, I, 292; C. Awvâd, *Akdemü'l-mahtûlâti'l-Ârabiyye fi mektebâti'l-Âlem*, Bağdad 1982, s. 149; Hüseyin Atvân, *er-Rivâyetü't-târîhiyye fi bilâdi's-Sâm fi'l-Âsi'l-Ümevî*, Beyrut 1986, s. 202-206; Muhammed b. Abdülâziz ed-Debbâğ, "Kitâbü's-Siyer li-Ebî İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. el-Hâris el-Fezârî", *el-Menâhil*, XXX, Rabat 1984, s. 347-359; Miklos Muranyi, "Das Kitâb al-Siyer von Abû İshâq al-Fazârî Das Manuscript der Qaraviyyîn - Bibliothek zu Fâs", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, VI, Jerusalem 1985, s. 63-97.

HASAN GÜLEÇ

FEZÂRÎ, İbrâhîm b. Abdurrahman

(إبراهيم بن عبد الرحمن الفزاري)

Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm
b. Abdurrahmân b. İbrâhîm
el-Fezârî eş-Şâfiî
(ö. 729/1329)

Şâfiî fakihî.

Mısır asıllı olup Rebülevvel 660'ta (Şubat 1262) Dimaşk'ta doğdu ve orada yaşadı. Babası Firkâh'a izâfeten İbnü'l-Firkâh diye de anılır. Babası ve dedesi de fakihdir. Babasından fıkıh, amcası Şerefeddin Ahmed b. İbrâhîm'den Arapça okudu. Ayrıca Ebû'l-Abbâs İbn Abdüldâim, İbn Ebû'l-Yüsr, İbn Ebû Asrûn, Ebû İshak İbrâhîm b. Abdülâziz es-Sülemî, Ebû'l-Abbâs İbnü'n-Nehhâs, Abdülatif el-Harrânî ve Muhammed b. Ahmed eş-Şerîşî gibi âlimlerden ders aldı. Dimaşk'ta Bâdrâiyye Medresesi'nde müderrislik yaptı, birçok öğrenci yetistirdi. Tâceddin es-Sübki ve Muhammed b. Câbir el-Vâdiâşî ondan icâzet alan tanınmış âlimlerdendir. Amcası Şerefeddin'in ölümü üzerine Dimaşk'taki Emeviyye Camii hatipliğine tayin edildiyse de bir ay sonra bu görevden ayrıldı. Necmeddin İbn Sasrâ ölünce (ö. 723/1323) onun yerine Dimaşk başkadısı olması için yapılan teklifi kabul etmedi. Zamanında Şâfiî mezhebinin en önde gelen âlimlerinden biri olan Fezârî Cemâziyelevvel 729'da (Mart 1329) vefat etti ve Bâbüs-sagîr Kabristanı'nda babasının yanına defnedildi.

Alçak gönüllü, iyilik sever bir kişi olan Fezârî tartışmadan kaçınır, devlet adamlarına pek yaklaşmazdı. İlimle meşgul olan kişilere hizmetten zevk duyar, öğrencilerinin ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenirdi. Çağdaşı Takıyyüddin İbn Teymiyye ile bazı konularda farklı görüşlere sahip oldukları halde birbirlerine saygı göstermişler ve aralarındaki münasebeti kesmemişlerdir.

Eserleri. 1. *Bâ'ışü'n-nüfûs ilâ ziyâretü'l-Kudsî'l-maħrûs*. On üç fasıldan meydana gelmekte olup Ebû Muhammed İbn Asâkir'in *el-Câmî'u'l-müstakşâ fi fezâ'ili'l-Mescidi'l-akşâ*'sından ve ilgili diğer eserlerden özetlenmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları bulunan eser (Hacı Mahmud Efendi, nr. 2015; Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 236/2; Şehid Ali Paşa, nr. 985/2, 1398/3; Ayasofya, nr. 3469) Charles D. Matthews tarafından yayımlanmıştır (*Journal of the*

Palestine Oriental Society, XIV-XV [Jerusalem 1934-1935], s. 284-293; XIX [1935], s. 51-87, Arapça metin). 2. *el-İlâm bi-fezâ'ili's-Şâm*. Ali b. Muhammed er-Rabâ'nin *Fezâ'ilü's-Şâm ve Dimaşk* adlı eserinin özetidir (Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye, nr. 9402). 3. *el-Menâ'ih li-tâlibi's-şayd ve'z-zebâ'ih* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 985/1; Gotha, nr. 2095). Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Ta'lik'ale't-Tenbîh* (Ebû İshak İbrâhim b. Ali eş-Şirâzî'nin Şâfiî fikhına dair eserinin şerhi), *Fetâvâ İbnü'l-Firkâh, er-Ruḥṣatü'l-'amime fi ahkâmi'l-ganime, Hallü'l-kınâ' fi hulli's-semâ', Risâle fi mesâ'ili'l-hul', Şerhu Münthe's-sûl ve'l-emel* (Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in usule dair eserinin şerhi), *Şerhu'l-Elfiyye* (İbn Mâlik'in nahve dair eserinin şerhi).

BİBLİYOGRAFYA :

Zehabi, *el-İber*, IV, 85-86; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, VI, 230-231; Safedî, *el-Vâfi*, VI, 43-44; Sübkî, *Ṭabakât* (Tanâhi), IX, 312-398; İsnvî, *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 290; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIV, 146; Vâdiâşi, *Bernâmec* (nşr. Muhammed Mahfûz), Beyrut 1980, s. 84-85; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, I, 34-35; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, I, 99; Nuaymî, *ed-Dâris fi târîhi'l-medâris*, Dimaşk 1367, I, 208-209; *Keşfü'z-zunûn*, I, 127, 153, 218, 489, 687, 873; II, 1219, 1251, 1275, 1276, 1577, 1779, 1847, 1855; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, VI, 88; *İzâhu'l-meknûn*, I, 299; Brockelmann, *GAL*, II, 161; *Suppl.*, I, 567-568; II, 161; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 39; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 43-44; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebi'l-Cogrâfiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1965, II, 510-511; Sarton, *Introduction*, III, 804; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'errihine'd-Dimaşkiyyîn*, Beyrut 1978, s. 138.

HASAN GÜLEÇ

FEZÂRÎ, Muhammed b. İbrâhim

(محمد بن إبراهيم الفزارى)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. İbrâhîm b. Habîb b. Semüre
b. Cündeb el-Fezârî el-Kûfî
(ö. 190/806)

İslâm dünyasında
ilk usturlabı yaparak kullandığı
kaydedilen astronomi âlimi.

Nisbesini Kays Aylân kabile birliğine bağlı Fezâre kabilesinden alır; hayatıyla ilgili pek az şey bilinmektedir. Dedelelerinden Semüre b. Cündeb ashaptandır. Kaynaklarda hakkında benzer bilgiler verilen (meselâ bk. İbnü'n-Nedîm, s. 332) Ebû İshak İbrâhim b. Habîb el-Fezârî'nin bu âlimin yine astronomi ile uğra-

şan babası mı olduğu, yoksa bu iki ismin aynı kişiyi mi gösterdiği hususu mevcut bilgilerin ışığında tam açıklığa kavuşabilmiş değildir. Bu durum kendilerine nisbet edilen eserler hakkında da söz konusudur. Aynı nisbeyi taşıyan Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed b. Hâris el-Kûfî (ö. 188/804 [?]) adında bir de muhaddis bulunmakta ve Bağdatlı İsmâil Paşa, Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî'nin adını Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî şeklinde yanlış vermekte, ölüm tarihini de 188 (804) olarak göstermektedir (*Hediyetü'l-'ârifin*, I, 2).

Fezârî hakkındaki en geniş bilgiyi verenlerden biri olan Yâkût el-Hamevî şöyle der: "Ubeydullah b. Ziyâd Küfe'ye geldiği zaman onu Basra zaptıye teşkilâtının (şurta) başına getirdi. Fezârî nahiv âlimiydi ve yazısı güzeldi, Mâzinî'den ders almıştı. Asmaî'nin *Kitâbü'l-Emşâl*'ini bizzat Asmaî'den okuduğunu söylediği rivayet edilir; bu kitabı ondan başkasının Asmaî'den okuduğunu iddia eden kimse yalan söyler. Merzûbânî şöyle demiştir: Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî el-Kûfî astronomi âlimi idi. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin kendilerinden sitayişle söz ettiği dört kişiden biridir. Dört kimse vardır ki sahalalarında kendileri gibisi görülmemiştir: Halîl b. Ahmed, İbnü'l-Mukaffâ', Ebû Hanife ve Fezârî. Ca'fer b. Yahyâ ise şöyle demiştir: Nahiv sahasında Kisâî'den, şiirde Asmaî'den, nücümde Fezârî'den ve ud çalmada Zelzele'den daha üstünü görülmemiştir" (*Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVII, 117-119).

İslâm dünyasında usturlap yapanların ilki olduğu söylenen Fezârî'nin kaynaklarda düz (musattah) ve üstüvânî (mubattah) usturlapları yapıp kullandığı bildirilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 332). Fezârî, Mansûr devrinde Bağdat'ın kuruluşu sırasında görev alan Ebû Sehl Fazl b. Nevbaht, Mâşallah b. Eserî el-Basrî ve Ömer b. Ferruhân et-Taberî gibi astronomi âlimleri arasında önde gelen bir kişiydi.

Eserleri. 1. *Zicü's-Sind-Hind el-Kebîr*. Abbâsî Halifesi Mansûr devrinde 771 veya 773 yılında, bir Hint elçilik heyetiyle birlikte Bağdat'a gelen bir astronomun yanında getirdiği astronomiye ait *Siddhanta* adlı kitabın tercümesidir. Yâkût *Mu'cemü'l-büldân*'da Bîrûnî'den ve İbnü'l-Kiftî *İḥbârü'l-'ulemâ'*'da, İbnü'l-Âdemî diye tanınan Hüseyin b. Mu-

hammed b. Humejd'in *Nazmü'l-'İkd* adlı büyük zîcinden naklen *Zicü's-Sind-Hind el-Kebîr*'in aslının Hindistan'dan getiriliş tarihini 156 (773) olarak vermek tedirler. Kimliği bilinmeyen Hintli astronomla birlikte çalışan diğer bir Arap astronomi âlimi de Ya'küb b. Târik idi. Halife Mansûr Fezârî'den, muhtemelen *Mahâsiddhanta* adlı Sanskritçe astronomi kitabını Hintli astronomun yardımıyla Arapça'ya çevirmesini istemişti. Bu metin sonraları *Brâhmapaksa* olarak bilinen metindendir. *Mahâsiddhanta* ile benzerlik gösteren metinler arasında *Visnudharmattorapurâna*'nın *Paitamahâsiddhanta*'sı ile Brahmagupta'nın *Brâhmasphuṭasiddhanta*'sı da bulunmaktadır. Hintli astronomun bu çeviride, J. Âryabhata'nın *Âryabhatîya*'sından da bilgiler aktardığı için tercüme metnin bu kitaptan da bilgiler ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. *İslâm Ansiklopedisi*'nde ise (I, 687) İslâm dünyasında astronominin ilmi olarak araştırılmasına, Hindistan'dan gelen iki kitabın etkisiyle ancak II. (VIII.) yüzyılda başlandığına işaret edildikten sonra bu kitaplardan birinin Brahmagupta tarafından 628'de telif edilmiş olan *Brâhmasphuṭasiddhanta* olduğu, 154'te (771) belki kısaltılmış bir şekilde Bağdat'a getirilip İbrâhim b. Habîb el-Fezârî ve Ya'küb b. Târik tarafından Arapça'ya aktarıldığı belirtilmektedir. Bîrûnî, *Siddhanta* tercümesinin 153-154'te (770-771) bitirilmiş olduğunu bildirir. *Siddhanta* ya da İslâm astronomi literatüründeki adıyla *Zicü's-Sind-Hind* veya *Kitâbü's-Sind-Hind* X. yüzyıla kadar İslâm dünyasının doğusunda, XII. yüzyıla kadar da Endülüs'te kullanılmıştır. İbnü'l-Kiftî, gezegenlerin astronomik cetvellerini ihtiva eden bu zîcin çok sayıda bölüme ayrıldığını, Halife Me'mûn devrine kadar kullanıldıktan sonra onun zamanında Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî tarafından kısaltılıp tâdil ve tekmil edildiğini, bu sırada gezegenlerin evsâat cetvellerinin ve tâdillerin İrân sistemine, güneş meylinin de Batlamyus sistemine göre yeniden ele alınıp değiştirildiğini ve yeni haliyle eserin daha çok beğenildiğini haber vermektedir. İslâm astronomi dünyasındaki ilk köklü çalışmanın Fezârî'nin bu genişletilmiş ilâveli tercümesi olduğu ve bu kitabın uzun süre devam eden bir gelenek oluşturduğu açıktır. *Brâhmapaksa*'nın *Siddhanta*'daki unsurları diğer okullara bu eser vasıtasıyla geçmeye başlamıştır. Her ne